Semantica limbii române.
Cazul unor valori recuperate şi recuperatorii

Cristina FLORESCU

1. Alienările contemporane sunt rezultatul unui proces de funcţionare socială alertată centrifug, spre „în afara" structurii. Nu se mai poate vorbi de o „tranzienţă" liniară, în sens tofflerian[1].

Schimbarea ritmului existenţial comprimă spaţiul. Dimensiunea geografică se modifică prin viteza globalizării. Dimensiunea spirituală adaugă impactului informaţional teoretizări şi vizualizări de ultimă oră, din perspective disciplinare inedite. Teorii matematice, precum cea a fractalelor, dezvăluie, funcţional, reprezentări aproape şocante ale unor contururi cunoscute.

Din punctul de vedere al unei filosofii a limbii acest fapt poate însemna o rupere a reprezentării cotidianului cunoscut, familiar, revizualizat lingvistic într-o suită de elemente centrifugate spre o etapă explozivă. Este ceea ce simţim în faţa boom-ului informaţional, a alunecării înţelegerii spre o limită simultan hiperuniversală şi infraindividuală, distorsionantă. Comunicarea prin net şi telefonie mobilă, ca şi experimentele genetice de ultimă oră, frizează SF epiderma comunicaţională a lui *homo sapiens.*

Fiecare element capătă greutate esenţială. Nu se mai poate trece peste amănunte. Generalizările, infirmându-se cu atâta rapiditate, presupun reluări permanente, care formează mereu altă realitate exegetică. Elementul „nu se ştie niciodată" confirmă **ponderea elementului minim**. Treptat, nesemnificativul nu mai există. Semnificaţia esenţială este pretutindeni. Fiecare semn îşi are relaţionările sale. Semiotica împărăţeşte şi este detronată în acelaşi timp.

2. Cuvântul reprezentat/exprimat lingvistic contribuie substanţial la alienările contemporane. Se produce dezumanizarea sa conceptuală la nivelul substanţei şi disoluţia lui estetică la nivelul formei. Nu vom intra acum în chestiuni de lingvistică generală. Crize comunicaţionale s-au manifestat, sub diverse înfăţişări, pe parcursul întregii existenţe omeneşti. Artiştii, oamenii de ştiinţă, filosofii au formulat ideea de faţă în diferite feluri. Ne găsim în faţa unui loc comun cuprins într-o sumă de limite arhicunoscute.

[1] Cf. Alvin Toffler, *Future shock*, New York, Random House, 1970, în traducere românească, Bucureşti, 1973, în special capitolul: *Oamenii: omul modular*, p. 104 – 132, ale cărui teorii au făcut moda anilor '70 ai secolului trecut.

BDD-V2369 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:02 UTC)

Care este punctul de desprindere al prezentului demers?

Cercetarea de față se găsește în situația privilegiată a unei cunoașterii *in extenso* a unei sume de cuvinte ale unei limbi, cea română în speță, din perspectiva procesului de redactare a unui dicționar academic conceput tip tezaur.

Cunoașterea pe care o implică o cercetare lexicologică (finalizată lexicografic) de acest tip, are prestigiul şi minuția date de alcătuirea celor mai consultate cărți ale lumii contemporane: dicționarele (volume sau *on line*).

Lingvistul lexicograf redactor la *Dicționarul limbii române* (lucrare finalizată sub egida contemporanei Academii Române) are în fața sa o informație lingvistică unică la nivel european. Este vorba de suma celor mai multe atestări, utilizări ale unui cuvânt sau ale altuia românesc prezentat în formă „crudă", nesedimentată şi catalogată vreodată de mâna unui specialist – la acest nivel de minuție şi informare, se înțelege, pentru că, taxonomii parțiale s-au făcut mereu pe parcursul timpilor filologici românești.

S-a ținut totdeauna cont (mai ales în lumea romaniştilor) de statutul aparte, de maximă importanță lingvistică, a limbii române în cadrul limbilor romanice. Marile cărți de lingvistică din acest domeniu cercetează fapte bazându-se din plin pe materialul oferit de limba română[2].

3. Țesătura semantică a unei limbi reprezintă materia care înfăşoară *energia* şi *substanța* de idei a respectivei entități. Nu vom intra acum în definirea acestor doi termeni. Sensul lor poate fi decelat prin confruntarea conceptelor corespunzătoare aşa cum sunt ele reprezentate şi denumite de Humboldt, Saussure, Hjelmslev, Coşeriu.

Vizualizarea metaforică a semanticii ca „nisipuri mişcătoare" continuă să fie, strict lingvistic privind lucrurile, una dintre cele mai expresive reprezentări. Am invocat nivelul lingvistic pentru că, din totdeauna şi mai ales în ultimul timp, masa de semnificații dintr-o limbă suferă proiecții variate în funcție de domeniul disciplinar al perspectivei.

Cu certitudine, nu i se poate nega semanticii statutul „interstițiar", inter-cognoscibil, extins plenar asupra unei sume de domenii: lingvistica, psihologia, logica, sociologia, teoria literaturii, informatica, bionica. Se observă din această înşiruire că dăm lingvisticii prioritate, făcând, prin urmare, o pledoarie *pro domo.*

4. Oscilațiile chomskiene în fața conținutului semantic al cuvântului au accentuat, în cadrul generativismului, limitele teoriei respective, limite manifestate mai ales în fața „nuanței semantice". Elementele afective s-au comasat în distincții din ce în ce mai casante.

În momentul în care cognitivismul Eleonorei Rosch a redescoperit în noțiune centrul „prototipal" şi deplasările graduale dintre semnificații, psihologismul a pătruns pe terenul bine pregătit şi „asprit" de generativism. Dacă însă *generativismul*, chiar din momentul coagulării sale, era lingvistică şi încă una perfect aplicabilă comunicării computaționale, *cognitivismul*, în special la începuturile sale, era mai ales psihologie.

[2] Insistăm asupra afirmației. Multe dintre aspectele culturii române sunt adesea aşezate, justificat sau nu, într-un cadru axiologic secund. Există, însă, un număr de aspecte asupra cărora literaturile de specialitate corespunzătoare se pronunță cu o maximă considerație valorică. De exemplu, nu poate fi menționat practic nici un demers major în domeniul romanisticii care să nu cuprindă sistematic şi intensiv studiul limbii române. Frecvent această sistemicitate se transformă în adevărată pasiune exegetică. Cele mai celebre cazuri sunt cele ale lui Leo Spitzer, Alf Lombard şi Carlo Tagliavini.

BDD-V2369 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:02 UTC)

Eugen Coşeriu a înţeles caracterul înglobator al psihologiei. A intuit pierderea ce avea să fie suferită de valorile lingvisticii. Atunci a făcut gestul celebrei critici[3], desfiinţatoare, gest care nu-i era tocmai caracteristic. A criticat în lumina categoriilor aristoteliene fluctuaţiile ce aveau să vină nu atât pentru că nu ar fi avut înţelegere pentru ele, ci pentru că aceste fluctuaţii transformau disciplina în interdisciplină.

Multe dintre spusele sale se pot regăsi în redirecţionările lui Kleiber[4] sau Rastier[5] care ponderează cu excelenţă lingvistică dimensiunile semanticii prototipale. Reîntoarcerea spre diacronia limbii este practicată de şcoala semantică belgiană[6] de la Louvain. Lingvistica se schimbă, evoluează, deci există.

Critica întreprinsă de Eugen Coşeriu, aparent neascultată, s-a făcut auzită şi pofund înţeleasă. Cuvântul, analizat lingvistic, are mereu de câştigat.

5. Fără discuţie, caracterul specific al limbii române în areal romanic a fost şi este remarcat, analizat. La nivel romanic, istoria limbii române, gramatica limbi române (prin urmare ceea ce ar putea fi considerat ca fiind partea dură, osoasă a structurii unei limbi) sunt pe deplin vizualizate sistemic. Este suficient să ne referim la lucrări ca MDA[7], [1, 2]DOOM[8] sau [1, 2]*Gramatica limbii române*[9]. Datorită specificului fiecăreia, aceste lucrări nu-şi propun să releve cu egală minuţie partea cărnoasă, efervescentă a limbii, adică semantismul ei.

În mod evident, experienţa punctiformă a redactării unui lexicon ca DLR, dezvăluie lingvistului implicat în finalizarea *Dicţionarului Tezaur*, spaţii semantice încă necunoscute, cu un pronunţat specific.

6. Vom rezuma trei cazuri punctuale, referindu-ne numai la propriile cercetări făcute în ultimul timp, publicate deja (sau pe cale de publicare) *in extenso*.

Primul caz[10]. În stabilirea etimonului verbului românesc *a (se) holba* apar divergenţe în corelarea semantică a etimonului latin cu sensurile lexemului românesc. Înţelesurile latinescului *volvere* şi acelea ale corespondenţilor săi din arealul Romaniei occidentale (v. it. *volvere*, it. *volgere*, v. fr. *voudre*, sp., port. *volver*) sunt: „a întoarce", „a (ră)suci", „a (se) rostogoli", „a învârti". «Sensul originar era deci: a întoarce ochii (astfel ca să se vadă albul lor)» – comentează Puşcariu şi această explicaţie este preluată de lucrările de specialitate cu o serie de amendamente. Reţinerile specialiştilor pleacă de la accepţiile rom. *a (se) holba*, pe care le ştim cu toţii: „a privi fix", „cu ochii larg deschişii". Actualizând importante sugestii analitice anterioare şi comparând semantic complicata familie lexicală a verbului analizat, s-a impus ideea: „cu circumferinţă

[3] Cf. Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica „cognitiva"*, în "Jornadas de Filologia", Barcelona, 1990, p. 239 – 282.
[4] Cf. Georges Kleiber, *La sémantique du prototype*, PUF, Paris, 1990 ş. a.
[5] Cf. F. Rastier, *Sémantique et recherches cognitives*, PUF, Paris, 1991 ş. a.
[6] Cf. Dirk Geeraerts, *Des deux cotés de la sémantique historique: sémantique historique et sémantique cognitive*, în „Histoire Épistémologie Langage", 15/1 (1993) ş. a.
[7] *Micul Dicţionar al Academiei*. Academia Română. Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti». Vol. I-IV, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001-2004.
[8] *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* Academia Română. Ediţia I: Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. Editura Academiei Române, 1982, Ediţia a II-a: Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti», Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005.
[9] Ediţia I: Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. Editura Academiei Române, 1966. Ediţia a II-a: Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti», Editura Academiei Române. Bucureşti, 2005.
[10] Cercetarea (rezumată în cadrul acestui prim exemplu) a fost publicată cu titlul: *Note lexicale şi etimologice: „hahaleră, a holba"*, în „Limba română", nr 3–4, 2001, p. 195–200.

BDD-V2369 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:02 UTC)

mare", „cu volum mare", „umflat", prezentă colateral şi în semantismul urmaşilor lui *involvere* (v. it. *involgere*, v. fr. *envoudre*, sp. *envolver*, catal. *envoldre*, rom. *învoalbe*). Reamănunţind contrastiv semantismul lexemelor româneşti cuprinse în respectivul câmp semantic, rezultă: *a (se) holba* < *înholba* < *învolba* < *învoalbe* < *involvere*. Astfel încât sensul originar al cuvântului românesc nu era „a întoarce ochii astfel încât să se vadă albul lor", ci „a avea o circumferinţă mare", „a-şi mări volumul globului ocular".

Al doilea caz[11]**.** Grupul neologic al cuvintelor româneşti cu iniţialele *w, x* şi *y* prezintă, într-o analiză comparativă cu grupurile echivalente din franceză şi italiană, o dominantă etimologică de sorginte franceză, în vreme ce pentru grupul echivalent din limbile franceză şi italiană dominanta este engleză. În toate cele trei limbi am luat în consideraţie termenii neologici relativ sedimentaţi din limbile contemporane, analizaţi după principii lexicologice echivalente (surse şi metodă). Repartiţia pe limbaje profesionale a acestor termeni este extrem de relevantă pentru istoria şi evoluţia profesiunilor corespunzătoare acestui grup lexical.

Al treilea caz[12]**.** Urmele verbului latinesc *labor, labi, lapsus sum* în limbile romanice sunt considerate ca extrem de puţine, în evidentă contradicţie cu structura semantică bine dezvoltată a lexemului latin. Se admite că, practic, – cu unele excepţii prezente în câteva dialecte italiene –, acest verb şi derivaţii săi nu au urmaşi în limbile romanice. Într-o sumă de cercetări (desfăşurate pe parcursul a aproape cinci ani) demonstrăm înglobarea semantică (parţială, se înţelege) a acestui verb latinesc într-unul dintre sensurile majore ale românescului *a lăsa*, anume cel al deplasării pe verticală sau plan înclinat. În articolul de faţă vom aminti numai câteva exemple[13], utilizări (semi)sintagmatizate, semnificative prin gradul de generalitate şi frecvenţă: *pasărea se lasă pe câmp*, *el se lasă la vale / în sat / în fântână, pleoapele i se lasă pe ochi*, *i se lasă măruntaiele*, *se lasă noaptea* etc. Apare astfel vizibil faptul că *laxare* din latina carpato-dunăreană a asimilat, alături de *(re)linquere, (de)sinere, lanquere* (verbe despre care se admite deja că sunt înglobate în semantismul rom. *a lăsa* şi al echivalenţilor săi romanici) şi verbul latinesc cu forma sa pronominală: *lapsus sum.*

7. Perspectiva unei analize contrastive minuţioase a lexemelor limbii române conduce la concluzia evidentă pentru cea mai mare pare a lingviştilor: semantismul limbii române (limba română de pe ambele maluri ale Prutului şi ale Dunării) este cunoscut în apele universului cultural românesc şi romanic precum vârful unui aisberg.

Lingvistica de astăzi este capabilă să ofere date concrete informaticii sau psihologiei; însă ea cuprinde multe necunoscute greu de supus generalizărilor, pe care lumea contemporană le practică în ritm din ce în ce mai grăbit. Semantica lingvistică

[11] Rezultatul acestei cercetări a fost comunicat la cel de-al XXIV-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi de Filologie Romanică de la Aberystwyth din 1-6 august 2004 şi se găseşte sub tipar în cadrul lucrărilor Congresului.

[12] Concluziile cercetării sunt prezentate în articolul *Extensions sémantiques du latin „laxare" rapporté au roumain „a lăsa"*, pe cale de publicare în „Revue de linguistique romane".

[13] Am redat minuţios contexte semnificative în lucrările: *Originea şi evoluţia unui sens specific românescului „a lăsa"*, 1991-1992, „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al. I Cuza" (*Omul şi limbajul său. Studia lingvistica in honorem Eugenio Coseriu*), Iaşi, III.e., *Lingvistică*, XXXVII/XXXVIII, 1994, p. 327-331; *Arhaic, învechit şi modern în structura semantică a românescului „a lăsa*", în *Limbă şi literatură*, 1998, nr. 4-6, 23-31, şi în volumul *Gîndire specifică şi gîndire europeană în semantismul românescului „a lăsa"*, 1999, Iaşi, Editura Document, 212 p.

BDD-V2369 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:02 UTC)

rezistă în fața acestor alertări prin capacitatea sa de a răsturna generalizările pripite. Unul dintre punctele (utile şi ireconciliabile) de temporizare disciplinară este semantismul cuvântului românesc, material mereu proaspăt, profund relevant de studiu.

Romanian Language Semantics. The Case of Some Recuperated and Recuperating Values

The article aims to revisit certain areas of Romanian semantics from the perspective of the lexical material stored in *Dicţionarul limbii române [The Romanian Language Dictionary]* volumes. Devised under the aegis of the Romanian Academy, *DLR* is the richest lexical source of the Romanian language available at present. This source reveals pertinent and extremely relevant linguistic information in the context of the Romance languages. In its essence, the lexical material which serves as an argument comprises three cases: the verbs *a (se) holba [to stare], a (se) lăsa [to let (oneself)]* and the group of Romanian neologisms beginning with the letters *w, x* and *y*.

BDD-V2369 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:02 UTC)